

ZENETÖRTÉNET ÉS NÉPZENE – EGY XVIII. SZÁZADI CSÍKI FERENCES KÉZIRAT DALLAMAI A NÉPZENEI GYŰJTÉSEKBEN

Mindenekelőtt röviden fel kell vázolnom egy csíki nyomtatott énekeskönyvnek, a Kájoni *Cantionale* kiadásait. Az alapművet, az 1676-os első *Cantionale Catholicumot* Kájoni János gyűjtötte össze, részben fordította és szerkesztette. Az 1719-es másodikat Balázs Ágoston. Az 1805-ben ill. 1806-ban megjelent harmadik kiadást Andrásí Rafael szerkesztette, aki ehhez egy zömében latin liturgikus énekeket tartalmazó *Ceremóniás könyvet* is csatolt. A XVIII–XIX. századi *Cantionalék* címlapjukon még utalnak az előző kiadásokra és azok szerkesztőire. Az 1921-es Baka János szerkesztette orgonakiséretes kántorkönyvet tekintem a Kájoni *Cantionale* negyedik kiadásának, bár az címlapján nem, csak előszavában említi Kájoni János művét és azok későbbi kiadásait egyik forrásaként (ellenben az egyes énekeknel jelzi, hogy azokat mely korábbi énekeskönyvből vette át).⁷⁶

Dobszay László *A magyar népének* c. könyvében a következőket írja Kájoni János munkásságával kapcsolatban: „1676-ban megjelent hatalmas munkája [...], a *Cantionale Catholicum* az Erdélyben élő (ezen kívül pedig új, más forrásokból, például a *Cantus Catholiciból* átvett) darabok reprezentatív összkiadása volt. [...] Nagy kár, hogy Kájoni könyve csak szöveget tartalmaz. Csupán egy száz évvel későbbi kézirat, a két leíró kántorról Deák-Szentes kéziratnak nevezett gyűjtemény ad lehetőséget arra, hogy a Kájoni-könyv dallamainak nagy részét rekonstruálhassuk.”⁷⁷

⁷⁶ Kájoni János: *Cantionale Catholicum*. Csíksomlyó, 1676. Modern, kottás kiadása: Domokos Pál Péter: „.....édes Hazámnak akartam szolgálni...”. Szent István Társulat, Budapest, 1979. (Hivatkozás: Kájoni 1676.)

Cantionale Catholicum. Második kiadás. Szerk. Balázs Ágoston. Csíksomlyó, 1719. (Hivatkozás: Kájoni 1719.)

A' Keresztény Katholikusok Egyházi Énekes Könyve. Harmadik kiadás. Szerk. Andrásí Rafael. Csíksomlyó, 1805, 1806. (Hivatkozás: Kájoni 1805.) Ehhez: K[atholikus]. Kántorok Tzeremoniás Könyve. Szerk. Andrásí Rafael. Csíksomlyó, 1805, 1806.

Erdélyegyházmegyei énekeskönyv a róm[ai]. kath[olikus]. kántorok, a nép és ifjúság használatára. Régibb és újabb énekeskönyvek-, a kántorok és a nép ajkán élő hagyományos énekekből összeállította és orgonakisérettel ellátta Baka János csíkszentmártoni ny[ugalmozott]. kántortanító. Gyergyószentmiklós, [1921.]. (Hivatkozás: Kájoni 1921.)

⁷⁷ Dobszay László: *A magyar népének* I. Veszprém, 1995. 21. o.

A szakirodalomban kezdetben különböző néven említett *Deák–Szentés kézirat* a kottás kéziratok énekeskönyvek közé tartozik.⁷⁸ Templomi énekvezetői, kántori használatra készülhetett, hiszen e kézirat összeírója–összeírói zömében ugyan lekottázták a szövegekhez tartozó dallamot, de csak az énekek első versszaka olvasható benne. Kéziratunk ún. kántorkönyv mivoltát erősíti, hogy le nem kottázott énekek incipitjeit is olvashatjuk a megfelelő liturgikus időszak szabadon maradt kottavonalain ill. üres helyein, melyekhez *ad notam* utalások is tartoznak. Létrejöttének célja pedig nem más lehetett, mint hogy a Kájoni *Cantionale* 1719-es második kiadásában található leggyakrabban használt énekek dallamát egy helyen rögzítse.

A *Deák–Szentés kézirat* elnevezés utal leírójára, a csíksomlyói ferences kántor Deák Imrére (aki bevonta tanítványait is a munkába), illetve rendtársára, Szentés Mózesre, akinek a kéziratot 1774-ben „használatra átengedte”.⁷⁹ (Deák Imre egyébként azévből hunyt el 26 éves korában.) Zenei szempontból a következőket mondhatjuk: a négyvonalas rendszerbe időnként kitették a tenor C-, ritkábban az F-kulcsot, valamint az 1 ill. 2 *bé* előjegyzést; menet közben igen gyakran használtak módosítójelet (a több kéztől származó eltérő írásmódból eredően többféle módon); időnként találkoznak a kottafajok fölött számokkal, betűkkel, melyek a harmonizációra utalnak.

Habár a *Deák–Szentés kézirat* régen felkeltette a zenetörténészek érdeklődését (Szabolcsi Bence, Harmat Artúr, Bartha Dénes, Csomasz Tóth Kálmán),⁸⁰ a néphagyománnyal való összefüggését Rajeczky Benjamin, Szendrei Janka és Dobszay László vizsgálta,⁸¹ és Papp Géza közölte jónéhány dallamát is (főként a Régi Magyar Dallamok Tára sorozat XVII. századi kötetében), mégis a kézirat – mely zenetörténeti, egyházzenei és népzenei szempontból is rendkívül jelentős forrás – a maga egészében mind a mai napig nem ismeretes.

⁷⁸ Szentés Mózes toldaléka, Deák–Szentés: Kéziratok énekgyűjtemény 1774-ből, Deák–Szentés-féle kézirat, Szentés–Deák kézirat. I. Papp Géza: Egy elveszettnek hitt kéziratok énekeskönyv, In: *Magyar Zene* (29.) 1988. 379–380. o.

⁷⁹ P. Deák (Domokos) Imre 1748–1774., P. Szentés (Péter) Mózes 1733–1806. Az átadás tényét a kézirat 122. oldalán rögzítették latinul.

⁸⁰ Papp Géza i. m. 379–380.

⁸¹ Szendrei Janka – Dobszay László – Rajeczky Benjamin: *XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben I–II.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. (Hivatkozás: SzDR.) A Magyar Népdaltípusok Katalógusa – stflusok szerint rendezve – I. A Bevezetés, 2. és 4. fejezet Dobszay László, az 1. és 3. fejezet Szendrei Janka munkája. MTA ZTI, Budapest, 1988. (Hivatkozás: MNdTK.)

Mivel Papp Géza részletesen ismertette a kéziratot 1988-as, a Magyar Zenében megjelent cikkében,⁸² ezért csak történetének summázását adom. A csiki kézirat 1926-ban került az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárába, majd a II. világháború után eltűnt, s végül 1969-ben előkerült, de csonkán: fedőlapja, valamint a 79. és 116. oldalak közti rész elkallódott, a tintaírás elhalványodott. A hiányzó részek felkutatására irányuló erőfeszítéseink mindeddig eredménytelenek voltak. E hiányos kézirat valamikori teljes tartalmát mégis tudjuk vizsgálni, mert Papp Géza a '40-es évek elején egészében lemásolta, kópiáját további leírásra Csomasz Tóth Kálmánnak és Domokos Pál Péternek is átengedte. Továbbá a világháború után előkerült egy másik teljes másolat is, Saád (Jakab) Henrik ciszterci szerzetesé, aki egy kéziratban maradt tanulmányban elemzi e kottás forrást, *Orgonakönyv Kájoni János Cantionaléjának második, Balas Ágoston által rendezett, 1719-es kiadásához* címmel. Saád tanulmányának, valamint a dallamok másolatának egy feltételezhetően korábbi formája, quasi piszkozata is létezik másutt. Mindegyik másolat magántulajdonban van. Emellett Szabolcsi Bence hagyatékában is van a dallamok egy részéről másolat.

Négy példán keresztül szemléltetem, mennyire szorosan kapcsolódnak egymáshoz a Kájoni *Cantionale* kiadásainak szövegei, és a *Deák-Szentes kézirat*nak illetve a népzenei gyűjtésekben található dallamok. Ennek során bemutatatom az adott énekeknek a Kájoni *Cantionale* egyes kiadásaival való kapcsolatát, melyből szövegelemzéssel megállapítható, hogy a népi gyűjtések énekesének melyik *Cantionale*-példány szolgálhatott közvetlen vagy közvetett kiindulópontul. Végül pedig a néphagyományban fennmaradt változatokat hasonlítom össze a *Deák-Szentes kézirat* dallamalakjával oly módon, hogy először a XVIII. században lejegyzett dallam kottáját közlöm, majd néhány kiválasztott népzenei lejegyzést.

1) A *Kaszás e földön az halál* kezdetű ének latin eredetijével (*Est messor cognomento mors*) együtt olvasható a Kájoni *Cantionale* első két kiadásában; csak magyarul a harmadik kiadásban, már tulajdon dallamra hivatkozva.⁸³ Nótautalással számos más szöveg is kapcsolódik e dallamhoz. Ez a jelenség – vagyis hogy az idő előrehaladtával egy ének latin változata kikopik az énekeskönyvekből – önmagában nem lenne különleges, de ha hozzávesszük, hogy a *Deák-Szentes kézirat*ban megtaláljuk mind a latin, mind a magyar éneket,⁸⁴ úgy már biztos állíthatjuk, hogy ritkaságnak számít. Hi-

⁸² Papp Géza i. m. 379–394.

⁸³ Kájoni 1676. 719., 1719. 611. o. (latin), 1676. 720., 1719. 612., 1805. 356. o. (magyar).

⁸⁴ *Deák-Szentes kézirat* 85. (latin) és 86. o. (magyar). RMDT II. 164. (latin) és 62. sz. (magyar).

szen ha a Kájoni *Cantionale* tartalmazza egy ének latinját és annak magyar fordítását, általában a latinnal azonos dallamra énekelteti *Nota eadem* jelöléssel, és még az ének feliratában is szerepelteti a latin szövegkezdetet, mint esetünkben is. Ráadásul kéziratunk két dallama jelentősen eltér egymástól – és itt most nem csak a hangnemi különbözőségről van szó (a latin moll, a magyar dúr, mixolíd színezettel).

Est me[-sor cog-no-men-to mors, hic om-ni-um, su-pre-ma fors.

Hem fal - cem a - cu - it, in pra - tum ir - ru - it,

Et qva - si vin - di - cem, strin - git a - ci - na - cem.

Heu ca - ve pul - cher flo - [cu - le!

Kotta 1.: Deák-Szentes kézirat 85. oldal

Ka-[zás e föl-dön az ha - la!, ki min-de-nűt ren-det ka-[zál;

e - re - jét mu - taty - tya ka [zá ját for - gaty - tya,

Vi - rá - go - kat nem szán, kó - rók - kal egy - be hány,

Jaj odd ma - gad szép vi - rág - szál.

Kotta 2.: Deák-Szentes kézirat 86. oldal

A népzenei gyűjtések között⁸⁵ az Udvarhely széki Kápolnásfaluban Ullmann Péter a latin nyelvű változathoz igen hasonló alakban találta életben az éneket, melyet az 1805-ös kiadás teljes, 11 strófájával gyűjtött az 1892-ben született Benedek Mihálytól. Az énekes könyvecskéjét, melyből virrasztóban szokott énekelni, 1956-ban másolta abból a füzetéből, amit még az I. világháború előtt készített, kimondottan a halotti virrasztásokra. Az abban volt énekeket viszont a templomban használt, fentiek alapján bizonyíthatóan harmadik kiadású Kájoniból vette, melynek dallamait az egész gyermekkorában a templomban az volt az egyedüli énekeskönyv, s az is csak a kántor használatában, melyet aztán a Tárkányi-Zsasskovszky, majd a Baka János (szerinte Baka Márton) féle – vagyis a Kájoni *Cantionale* negyedik kiadása – váltott fel.

8. 8. 6+6. 6+6. 8 V (1) b3 V KÁPOLNÁSPALU /Udvarhely m./
Benedek Mihály 87 é
AP 11601/d Ullmann Péter 1979.szept.18.
Rubato ♩ = oca 69 A/5.vn.

1 Kaszás e föl-dön-n'a ha-lál,
Ki min-de-nütt ren-det ka-szál.
E-re-jét mutat-ja, kaszáját forgatja,
Nem néz vi-rá-gok-ra, sem száraz kórók-ra.
R.:Jaj,óvd ma-gad szép virágszál.

Kép 1.: az AP 11601 d jelzetű felvétel támlapja (1. vsz.)

⁸⁵ Népzenei típusrend: 18.435.0/0. MNdTK I. III/176., SzDR I. 182–183., II. 84. o.

Bukovinában is a XVIII. századi kézirat latin szövegű dallamához hasonló alakban énekelték. Az áttelepült kiváló férfi előénekes, Gáspár Simon Antal kissé átalakította a dallamot, mikor annak második sorát elhagyva az első megismételte.

8.8.6+6.6+6.8.

AP 9803 a-b

Bukrto $\text{♩} = 72 \rightarrow 36$

V (V) b3 V

Istensegíts (Bukovina) – Halásztelek (Pest-Pilis-Solt-Kiskun)

Gáspár Simon Antal (sz. 1895.)

gy.: Domokos Mária, Németh István 1975. XI. 11.

lej.: Kővári Réka 2006.

1. Ka - zás e föl - dön a ha - lál,
Ki min - de - nőtt ren - det ka - szál,
E - re - it mú - tat - ja, ka - szá - ját for - gat - ja,
Vi - rá - go - kot nem szán, kó - rók - kal egy - be - hány.

Refr.: Jaj, óvd ma - gad, szép vi - rág - szál!

Kép 2.: az AP 9803 a-b jelzetű felvétel támlapja (1. vsz.)

2) Az *Eheu quid homines sumus?* kezdetű ének szövege egy XVII. századi jezsuita szerzeménye, német dallamra. A Kájoni *Cantional*éban először 1719-ben jelenik meg 27 versszakkal, csak latinul. Az 1805-ös kiadás rövid; *Miscellanneae Cantiones Latinae* feliratú függelékében⁸⁶ összesen nyolc oldalon közöl a korábbi kiadások latin énekei közül nyolcat. Itt ez az ének lerövidítve, hét stórfával szerepel. Ezen kívül magyar fordítását, az *Ó embe-ri gyarló nemzetség* kezdetű éneket – melynek nótautalása ugyancsak e latin ének – is megtaláljuk ebben az énekeskönyvben. Ugyanez a *Cantionale*

⁸⁶ Teljes címe fordításban: „Vegyes, a régi énekeskönyvből kiválogatott, és az új énekeskönyv végéhez hozzáadott latin énekek, azok kedvére, akik az ilyenekben örömlüket lelik.”.

további öt, többnyire halottas éneket közöl, már az *Ó emberi gyarló nemzet-ség* dallamára való utalással.⁸⁷ Sem a Kájoni *Cantionale* 1676-os első kiadásában, sem az 1921-es utolsó, ún. Baka-féle kántorkönyvben nincs meg. Azonban a *Deák-Szentes kézirat* függelékében e latin ének 1719-es verziójából válogatott 7 szakaszát is olvashatjuk, mely eltér az 1805-ös szövegtől.⁸⁸

A *Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század* sorozat szerkesztői nemrég felkértek, hogy a *Ferences iskoladrámák* alsorozatba, mely a csíksomlyói misztériumjátékok kritikai kiadása, keressék a drámákban található énekszövegekhez, énekutalásokhoz Csík megyei népzenei gyűjtésekből származó dallampéldákat. A megjelenés alatt álló 1. kötetben, mely az 1721–1739 közötti passiókat tartalmazza, találunk erre az énekre való utalást. Bár magát a szöveget nem jegyezték fel a dráma írói–másolói, annyira ismertnek tekintették, hogy csak első szavát adták meg utalásként. Az 1725-ös passiójáték egyik jelenetében hangzik el e latin ének, a következő szituációban:

DISCANTISTA

Uram, egy Eneket az halalról tudnek,
Kit musikásiddal, poroncsolj, s el mondunk,
Te nalad is ezel talam kedvet kapunk.

ARISTIPPUS

Mongyatok el, kerlek, hallani akarom!
(*Hic discantistae canunt: Eheu etc.*)⁸⁹

ARISTIPPUS

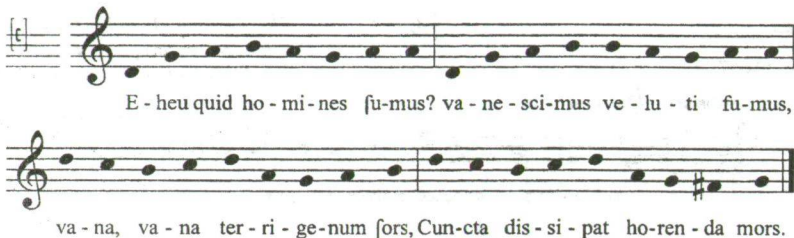
Már meg elegettem tü eneketekkel,
Lelkem ismereti nem nyuksik ezekkel,
Hanem papjainkhoz minnyajon mennyünk el,
Talam velünk ök hitethetik el.

Zenei szempontból lényegesek az 1675-ös *Cantus Catholici* és a *Deák-Szentes kézirat* dallamalakjainak eltérései. Papp Géza szerint a kezdő kvart ugrás a német változatokból került hozzánk, a dallam második felének zárlati különbségei viszont magyar fejleménynek tűnnek.

⁸⁷ *Ó te világ, méz alatt méreg, Testemet már földnek megadtam, Ím látjátok, hogy változásom, Szent dolog ti megjelenéstek és Haldálomon, keresztény hívek* (Kájoni 1805. 79., 341., 355., 361. és 363. o.).

⁸⁸ Kájoni 1719. 623., 1805. 376. o. (latin), 78. o. (magyar). *Deák-Szentes kézirat* 6. és 133. o. RMDT II. 98. sz.

⁸⁹ „Ekkor az énekesek éneklík: Eheu... stb.”

Kotta 3.: Deák-Szentes kézirat 86. oldal

I. CC 1675. 77. l. 98.

E - he - u! quid ho - mi - nes fu - mus?

va - ne - sci - mus fi - cu - ti fu - mus:

va - na, va - na ter - ri - ge - num fors,

cun - cta dif - fi - pat hor - ri - da mors.

Kép 3.: az 1675-ös Cantus Catholici dallamalakja (RMDT II. 98/I.)

A népzenei gyűjtések⁹⁰ azt tanúsítják, hogy Udvarhely széken a *Deák-Szentes kézirat*tal szinte szó szerint megegyezően énekelték. A korábban már idézett Benedek Mihálynál a kéziratunkhoz viszonyított mindössze egy hangnyi eltérés a megismételt első sor második felében tapasztalható: az nem a H-ról indulva járja körbe az A kadencia- s egyúttal fő-, vagy ha úgy tetszik recitáló hangot, hanem magáról az A-ról, így a sor végén még egyszer jut idő a felső váltóhangra. Az előadó a dallam többszöri éneklésekor is csak két helyen variált: az 1. (ritkábban a 2.) sor cezúrájánál időnként a H-ról lehajlott G-re, ill. a strofázárásnál a G-t nem kisszekundos alsó váltóhanggal, hanem a H-ról való leereszkedéssel érte el (bár egyazon éneken belül a tipikus zárlatot is alkalmazta).

⁹⁰ Népzenei típusrend: 19.030.0/1. MNdTK I. IV/305., SzDR I. 142–143., II. 68–69. o.

9

2 (2) 3

KÁPOLNÁSFALU / Udvarhely vms/

Benedek Mihály 87 6

Ullmann Péter 1979.szept.19.

AP 11607/g

Rubato $\text{♩} = \text{cca } 138$

1 0 em- be- ri gyarló nem-zet- ség. $4/2.v.g.$

Min- den dolgod csak hívság s'kétség. $2/4.v.g.$

Mi-ben bí-zol, a-rany és e-züst $3/2.v.g.$

elenyész-nek maj - dan mint a füst. $Tf. 9/8$

Kép 4.: az AP 11607 g jelzetű felvétel támlapja
(1. vsz. a variánsok jelölésével)

A végső zárlat variálódásának magyarázatát egy olyan énekben találjuk ugyanennél az énekesnél, ahol az eddigi 9 helyett 11 szótagos szöveghez kellett igazítania a dallamot. Ezt nem recitálással oldotta meg, hanem a következőképpen: az első két sor 1. felébe toldott be két hangot (s, d r d r m), míg a dallam második felében a kadenciában bővített ugyanúgy, egy felső váltóhang beiktatásával (s r m r d r m ill. s r m r d t, d).

AP 11611/c va

Benedek Mihály 87 é

Rubato ♩ = cca 144

Ullmann Péter 1979.szept.19.

1. Vigyázz halálod-ra hal-lan-dó ember,

Látod hogy a sok bűn á-rad mint tenger.

Tudjad azért hogy meg ké' halnod egyszer,

De nem tudod raj - tad, hol e-sik a szer.

Kép 5.: az AP 11611 c jelzetű felvétel támlapja (1. vsz.)

E dallamtípusban további Udvarhely, Háromszék és Csík megyei példákat találunk, melyek zöme Báthori András históriáját meséli el (*Ó te tündér és család világ* kezdettel). Egy bukovinai változat az ambitust felfelé tágítja dúr hexachorddá a dallam második felében egy felső váltóhanggal.

AP 9825 a

2 (2) 3

Istensegítség (Bukovina) – Halásztelek (Pest-Pilis-Solt-Kiskun)

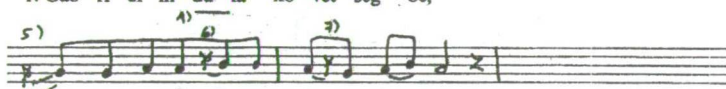
Gáspár Simon Antal (sz. 1895.)

gy.: Domokos Mária, Németh István 1975. XII. 5.

lejj.: Kővári Réka 2006.

Rubato $\text{♩} = 52 \rightarrow 112$

1. Gáb - ri - el in - du - la kö - vet - ség - be,

Menny - ég - ből a föld - re Ná - zá - ret - be,

Egy Szűz - höz, a - ki él szű - zes - ség - be,

Tu - dat - ni, mit vég - zett Is - ten men - ny - ben.

Kép 6.: az AP 9825 a jelzetű felvétel támlapja (1. vsz.)

Moldvából több példa is van, főként halottas szöveggel, hol az alaphangon recitáló kezdéssel, hol megtartva a *Deák-Szentes kézirat* felugró kvart indítását.

3) Az *Ó életünk végőrája* kezdetű ének a Kájoni *Cantionale* mindegyik kiadásában megtalálható.⁹¹ Csak a XX. századi kíséretes kántorkönyvben szerepel ez a dallam más szöveggel is. Egyéb böjti vagy halottas éneket találunk e gazdagon gyűjtött, világi, elsősorban balladaszövegeket is hordozó típusban, mint pl. a *Lehullott a Jézus vére*.⁹²

⁹¹ Kájoni 1676. 669., 1719. 568., 1805. 334. o., 1921. 429. sz. *Deák-Szentes kézirat* 83. o. RMDT II. 64. sz.

⁹² Népzenei típusrend: 18.184.0/1-2. MNdTK I. II/21., SzDR I. 128-131., II. 63-64. o.

O E - le-tünk veg o - ra - ja Lel-künk-nek te[- tol vá - la - [a.

Jaj nin - csen meg ma - ra - dá - sa jut [zám - a - d[- ra.

Föld-ből let-tünk, s' föld-ből é - lünk, föl - di por - rá majd el vá - lunk.

Kotta 4.: Deák-Szentes kézirat 83. oldal

Mind a XVI–XVII. századi dallamok a népi emlékezetben, mind A Magyar Népdaltípusok Katalógusa kötetekben⁹³ azt olvashatjuk, hogy az általában 4x8 szótagos formához Erdélyben gyakran kapcsolódik kétsoros refrén. Utóbbi – frissebb – kiadványban már említés van arról, hogy ezt a bővített formát több bukovinai és moldvai adat is alátámasztja. (Már Kodály 1914-es bukovinai gyűjtésében is mindkét forma előkerült.) Az újabb gyűjtések, valamint a szöveg–dallam kapcsolatok alapján inkább azt állíthatjuk, hogy ugyan Udvarhely, Bukovina és Moldva esetében is mind a négysoros, mind a hatsorossá bővült alak majdnem egyformán élő – utóbbi kisebb számarányban –, a refrénes forma azonban inkább az *Ó életünk végőrája* szöveghez kapcsolódik, és kevesebb szöveget hordoz.

A Deák-Szentes kézirat szempontjából rövidebb, refrén nélküli dallamnak halottas szövegű példája attól a Gáspár Simon Antaltól való, aki több szöveggel is énekelt a dallam mindkét alakját.

⁹³ Lásd az előző lábjegyzetet.

8.8.8.5

5 (4) 2

AP 9828 b

Istensegítség (Bukovina) – Halásztelek (Pest-Pilis-Solt-Kiskun)

Gáspár Simon Antal (sz. 1895.)

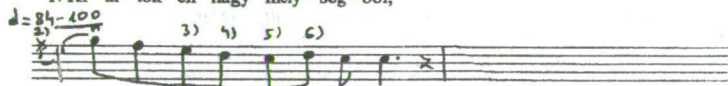
gy.: Domokos Mária, Németh István 1975. XII. 5.

lej.: Kővári Réka 2006.

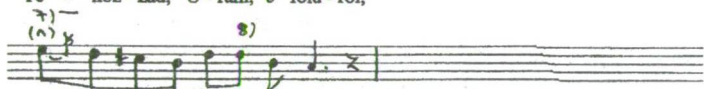
Rubato $\text{♩} = 100 - 116$

1. Ki - ál - tok én nagy mély - ség - ből,

Te - hoz - zád, U - ram, e föld - ről,

Szí - vem ke - se - rű - sé - gé - ből,

Sí - ras vől - gyé - ből.

Kép 7.: az AP 9828 b jelzetű felvétel támlapja (1. vsz.)

Talán legmélyebben az írástudatlanok emlékezetébe vésődik bele a dalam. A 2004-es őszi moldvai gyűjtéséből származó példát a 70 éves analfabéta „Pusztinai” Imre Jánosné Lackó György Annától vettük fel. Ő nővére, az azóta elhunyt, szintén írástudatlan előénekes mellett szokott énekelni virrasztáson.

6
8.8.8.g-8.8.

5 (4) 2 [1] 2
Pusztina (Moldva)

ZTI_MD_0148_20

Pusztianu Imre Jánosné Laczkó György Anna (sz. 1934.)
gy.: Kővári Réka, Harangozó Imre 2004. X. 31.
lej.: Kővári Réka 2006.

Poco rubato $\text{♩} = 72-85$

1. Ó é-le-tünk vég - ó - rá - ja,
Raj - tunk jár ha - lál ka - szá - ja,
Jaj, nin - csen itt ma - ra - dá - som,
Jöjj el, szá - m - a - dá - som!

2. A jó Is - ten or - szá - gá - ba
Sok la - kó - he - lye - i van - nak,
De nem tud - juk, mer - re van - nak,
Hogy a hó - tak hol kín - lód - nak.

Refr.: Is - te - nem, adj nyú - go - dal - mat,
Menny - or - szá - g - ba bő - ju - tal - mat!

Kép 8.: a ZTI_MD_0148_20 jelzetű felvétel támlapja (1-2. vsz.)

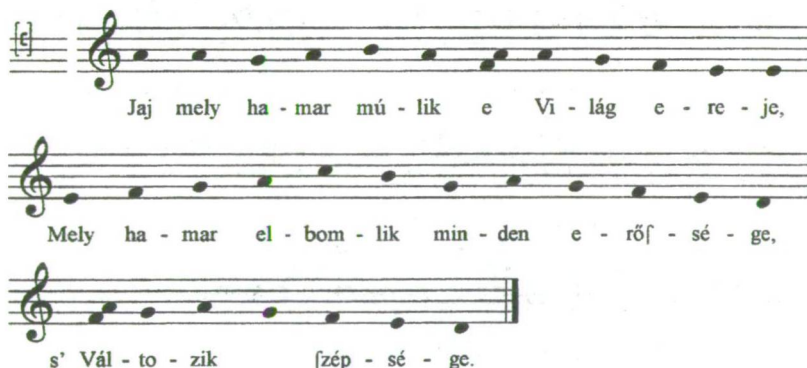
4) A *Jaj nagy kedven tartott* kezdetű Mária-siralom⁹⁴ a Kájoni *Cantionale* második kiadásában jelenik meg először, jelezve, hogy ez „új ének”, melynek „tulajdon nótája vagyok”. Innentől kezdve azonban mind-egyik énekeskönyvben megtaláljuk. E siralomnak kéziratokban és nyomtatványokban egyaránt többfajta korabeli változatát ismerjük, mely már önma-

⁹⁴ Kájoni 1719. 124., 1805. 132., 1921. 172. o. Deák-Szentes kézirat 34. o. RMDT II. 39. sz.

gában jelzi mindenkori népszerűségét. Dallama azonban a *Cantional*éban egy korábban, már 1676-ban megjelenő ének rövidítése. A *Jaj, mely hamar múlik* kezdetű 5x6 szótagos ének⁹⁵ kéziratunkban található 3–4. sorának magasra menő középrészét hagyja ki, és így 4 soros, 6.6.8.6 szótagszámú dallam keletkezik. Ez a halottas egészen a XIX. századig jelen van az erdélyi énekeskönyvben.

Kotta 5.: Deák-Szentes kézirat 34. oldal

Kotta 6.: Deák-Szentes kézirat 82. oldal

A népzenei gyűjtésekben⁹⁶ csak Udvarhelyről és Bukovinából adatolt 5 soros alakot Gáspár Simon Antal több szöveggel is énekelte.

⁹⁵ Kájoni 1676. 652., 1719. 553., 1805. 356. o. Deák-Szentes kézirat 82. o. RMDT II. 333. sz.

⁹⁶ Népzenei típusrend: 16.057.0/0. MNdTK I. II/6., SzDR I. 216–217., II. 96–97. o.

12.12.6.

AP 9845 c

2 (1)

Istensegítség (Bukovina) – Halásztelek (Pest-Pilis-Solt-Kiskun)

Gáspár Simon Antal (sz. 1895.)

gy.: Domokos Mária, Németh István 1976. I. 13.

lej.: Kővári Réka 2006.

Rubato $\text{♩} = 76-92$

1. Jaj, mely ha-mar mú-lik e vi-lág e-re-je,

Mely ha-mar el-bom-lik min-den c-rös-sé-ge,

Vál-to-zik szép-sé-ge.

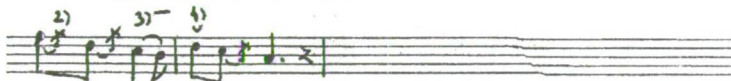
(46. m.)

Kép 9.: az AP 9845 c jelzetű felvétel támlapja (1. vsz.)

A Mária-siralommal összefonódott 4 soros változat néhány ponton tovább variálódhat: a főkadencia lehajlik a záróhangra, a 3. sor zárata hajlítással felmegy az alaphangról a kistercre (l. alább), ill. a zárósor pentatonizálódik. A középkorú Botezát György Illésné Bezsn Viktória 2004-es moldvai gyűjtésemkor az 1805-ös *Cantionale* szövegváltozatát énekelte a maga által írt füzetből (kézirat énekeskönyvből).

Poco rubato $\text{♩} = 60-65$

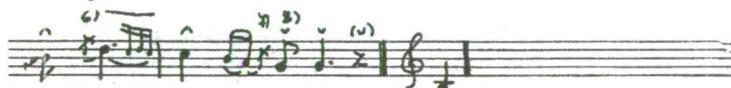
2. Hol vagy, két sze - mem - nek

Tűn - dők - lő vi - lá - ga,

El - e - pe - dett bús szí - vem - nek

Csen - des bol - dog - szá - gam?

Kép 10.: a ZTI_MD_0150_5 jelzetű felvétel támlapja (2. vsz.)⁹⁷

Összegzésül elmondhatjuk, hogy a *Deák-Szentes kéziratban* szereplő dallamalakok eltérnek, eltérhetnek a nyomtatott kottás énekeskönyvek változataitól. Mindez pedig azért lehetséges, mert készítői a már meglévő, XVIII. századi élő gyakorlatot rögzítették, nem pedig az énekeskönyvi alakot másolták.

E példák alátámasztják Dobszay László megállapítását, mely szerint „A *Deák-Szentes leírás megbízhatóságát* jelzi, hogy az 1960 után készült népzenei magnetofon-felvételek nagyrészt a kézirattal azonos dallamvariánsokat hoztak napfényre a népi emlékezetből.”⁹⁸ A népekeket célzó kasszámú régebbi népzenei gyűjtés (pl. Kodály Zoltán, Domokos Pál Péter, Forrai

⁹⁷ A felvétel teljes egészében megjelent nyomtatott és hangzó kiadványban: Harangozó Imre – Kővári Réka: *Etelközi fohászok. Válogatás a moldvai magyarság vallásos népköltészetének kincstárából*. Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós, 2005. 40. sz. (77-78. o.), CD-melléklet 15. track.

⁹⁸ Dobszay László i. m. 21. o.

Magdolna Gregória, Rajeczky Benjamin, Dobszay László, Szendrei Janka, Ullmann Péter), a kiemelkedő énekes egyéniségek vizsgálata, s az újabb, kifejezetten e kézirat és annak forrása, a Kájoni *Cantionale* énekeit kérdező gyűjtéseim további példákkal szolgálnak ennek bizonyítására. Adatokat szolgáltatnak továbbá a táji és egyéni sajátosságokra, valamint a variálásban megfigyelhető árnyalatokra is. Ezeken túl a felgyűjtött énekek szövegvizsgálata, a Kájoni *Cantionale* 1719-es és 1805-ös kiadásaival való kapcsolata is izgalmas képet ad földrajzilag, melyben a tudatos hagyományápoló, a közösségben vezető énekes egyéniségeknek – mint amilyen pl. Gáspár Simon Antal – kiemelkedő jelentősége van.

Felhasznált irodalom

- Dobszay László: *A magyar népének I.* Veszprém, 1995.
- Harangozó Imre – Kövári Réka: *Etelközi fohászok. Válogatás a moldvai magyarság vallásos népköltészetének kincstárából.* Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós, 2005.
- MNdtK I. A Magyar Népdaltípusok Katalógusa – stílusok szerint rendezve – I. A Bevezetés, 2. és 4. fejezet Dobszay László, az 1. és 3. fejezet Szendrei Janka munkája. MTA ZTI, Budapest, 1988.
- Papp Géza: Egy elveszettnek hitt kézirat énekeskönyv, In: *Magyar Zene* (29.) 1988. 379–394.
- RMDT I. Régi Magyar Dallamok Tára I. Csomasz Tóth Kálmán: A XVI. század énekelt dallamai. Akadémiai Kiadó, Budapest 1958.
- RMDT II. Régi Magyar Dallamok Tára II. Papp Géza: A XVII. század énekelt dallamai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.
- SzDR Szendrei Janka – Dobszay László – Rajeczky Benjamin: *XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben I–II.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.

Források

- Deák-Szentes kézirat. Csíksomlyó 1741–1774. (Lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára.)
- Kájoni 1676. Kájoni János: *Cantionale Catholicum.* Csíksomlyó, 1676. Modern, kottás kiadása: Domokos Pál Péter: „...édes Hazám-nak akartam szolgálni...”. Szent István Társulat, Budapest, 1979.

- Kájoni 1719. Cationale Catholicum. Második kiadás. Szerk. Balázs Ágoston. Csíksomlyó, 1719.
- Kájoni 1805. A' Keresztény Katholikusok Egyházi Énekes Könyve. Harmadik kiadás. Szerk. Andrásí Rafael. Csíksomlyó, 1805, 1806. K[atholikus]. Kántorok Tzeremoniás Könyve. Szerk. Andrásí Rafael. Csíksomlyó, 1805, 1806.
- Kájoni 1921. Erdélyegyházmegyei énekeskönyv a róm[ai] kath[olikus] kántorok, a nép és ifjuság használatára. Régibb és újabb énekeskönyvek-, a kántorok és a nép ajkán élő hágyományös énekekből összeállította és orgonakisérettel ellátta Baka János csikszentmártoni ny[ugalmazott]. kántortanító. Gyergyószentmiklós, [1921.].